

УДК 340.11:27

Д. Вовк, кандидат юридичних наук,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»

Християнська правова традиція: підходи до розуміння

Спроби осмислення права європейських країн (зокрема, і українського) як цивілізаційного явища, як продукту певної культури не можна уявити без звернення до його (права) християнського коріння. Хоча діапазон думок із цього приводу в науковій літературі варіюється від тверджень про необхідність рехристиянізації правових систем країн Заходу¹ до визнання лише історичного значення християнської релігії у генезі сучасного права, однак, «присутність» християнської традиції у згаданих правових системах є беззаперечною, що актуалізує наукові пошуки в цій сфері. Метою статті є напрацювання адекватного розуміння християнської правової традиції, яке може бути покладено в основу її подальших досліджень.

Необхідно зазначити, що вивчення християнської правової традиції викликає значні труднощі.

По-перше, використання цього поняття є достатньо розмитим. Так, наприклад, О. О'Донован і Дж. Локвуд О'Донован під християнською правовою традицією розуміють християнську правову доктрину². В. Лафітський і П. Глен вживають це поняття як культурологічний або релігійно зумовлений еквівалент терміна «правова сім'я», щоправда,

¹ Тут і далі терміни «Захід», «західна цивілізація» і похідні від нього вживаються нами у сенсі низки духовних, політичних, економічних, правових, географічних та інших ознак, що виокремлюють країни Європи (як східної, так і західної) та деякі інші країни, пов'язані з Європою генетично (США, Канада, Австралія тощо), на фоні іншого світу. Розуміючи умовність такого підходу і його можливу критику, підкреслимо, що ми не маємо на меті заперечити очевидні відмінності (зокрема, і у правовій сфері) між східноєвропейськими і західноєвропейськими державами (хоча і вважаємо їх надто перебільшеними), використовуємо зазначену термінологію переважно з метою спрощення викладу матеріалу.

² O'Donovan O. Bonds of imperfection. Christian politics, past and present / O. O'Donovan, J. Lockwood O'Donovan. – Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004. – P. 217. Цей підхід можна побачити і у дослідженнях, які безпосередньо не присвячені християнсько-правовій тематиці. Так, Н. Крестовська, характеризуючи розвиток ювенального права, згадує про християнську правову традицію, під якою, очевидно, розуміється християнська доктрина у цій сфері (див.: Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. М. Крестовська. – Одеса, 2009. – С. 17).

з різним ставленням до нього: якщо В. Лафітський констатує наявність християнської правової традиції, то П. Глен піддає сумніву її існування¹. Показово також, що системне осягнення природи християнської правової традиції, її сутнісних характеристик, структури, функцій вченими-юристами практично не здійснюється.

По-друге, ще більш різномірне розуміння родового поняття «традиція», яке є досить вживаним у філософських, правових, історичних, політологічних і культурологічних джерелах². Ця різномірність певною мірою має об'єктивне підґрунтя, адже традиції наділені поліморфною і політиповою природою залежно від сфери соціальної дійсності, в якій вони діють³. З урахуванням цього для нашого дослідження важливі передусім суспільнознавчі праці у сфері традиції.

По-третє, недостатньо вивченим залишається сучасний стан християнської правової традиції. Існуючі праці, які присвячені аналізу вказаної проблематики, зосереджені в основному на вивченні впливу християнства на середньовічне право або на з'ясування правових положень священних текстів чи християнської доктрини⁴. Спроби екстраполювати отримані в межах таких розвідок висновки на сучасне право

¹ Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права / В. И. Лафитский. – Т. 1. – М.: Статут, 2010. – с. 123 і далі.

² Див., напр.: Винайдення традиції / за заг. ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчука. – 2-ге вид., випр. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 448 с.; Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку: монографія / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юрид. літ., 2001. – 160 с.; Пелікан Я. Виправдання традиції / Я. Пелікан; пер. з англ. Д. Морозова та ін. – К.: Дух і літера, 2010. – 128 с. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий; пер. с польск. К. В. Душенко, М. И. Леньшина; общ. ред. и послесл. В. А. Маликовой. – М.: Прогресс, 1990. – 456 с. та ін.

³ Див.: Мурахтанов А. В. Понятие традиции в социальных науках: содержание, структура, значение / А. В. Мурахтанов, Т. Л. Воротилина // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. – Вып. 1 (5). – 2002. – С. 56.

⁴ Див., напр.: Библия о правосудии, праве и морали / сост. В. С. Камешков. – Минск: Агентство Владимира Гревцова, 2009. – 416 с.; Зюбанов Ю. А. Христианские основы Уголовного кодекса Российской Федерации: Сравн. анализ норм УК РФ и Св. Писания / Ю. А. Зюбанов. – М.: Проспект, 2007. – 415 с.; Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Р. А. Папаян. – М.: НОРМА, 2002. – 416 с. Певним винятком із цього є класичні роботи Г. Дж. Бермана з дослідження західної традиції права, однак і в них сьогоднішній стан зв'язків між християнством і правом країн Заходу окреслений дуже схематично, в основному в межах ідеї про секуляризацію сьогоднішнього права, втрату ним свого релігійного підґрунтя і потребу в його відновленні (див.: Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман; пер. с англ. Н. Р. Никоновой, при уч. Н. Н. Деева. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ; Изд. гр. ИНФРА М – НОРМА, 1998. – С. 51; Berman H. J. The influence of Christianity upon development of law / H. J. Berman // Oklahoma Law Review. – 1959. – № 12. – P. 97).

і державу виглядають вкрай непереконливими¹, оскільки у них фактично ігнорується факт секуляризованості державно-правової дійсності (яка вже зараз набуває характеру постсекулярності) і пов'язані з цим зміни у функціональному призначенні християнсько-правової традиції. Крім того, практично не досягнуто низку явищ і процесів, які значною мірою визначають розвиток християнської правової традиції у наш час (релігійні еквіваленти (квазірелігійні ідеології, наприклад, комунізм, фашизм, форми громадянських релігій), глобалізація світу тощо).

І, по-четверте, дуже мало уваги в літературі приділено особливостям християнської правової традиції у вітчизняній правовій системі. У той же час специфіка українського православ'я, його зв'язки з іншими гілками християнства, радянське минуле дозволяють вести мову про своєрідний характер впливу християнської релігії на правову складову українського суспільства. Зазначимо також, що у цьому сенсі думка про єдність християнської правової традиції України і Росії є досить спірною і такою, що викликає чимало заперечень, зокрема історичного плану².

Як вже зазначалося, використання поняття «традиція» в наукових джерелах є дуже широким. Не заглиблюючись у це питання, зазначимо,

¹ Див., напр.: Папаян Р. А. Христианские корни современного права. – М., 2002; Тер-Акопов А. А. Христианство. Государство. Право. К 2000-летию христианства : монография / А. А. Тер-Акопов. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2001. – 142 с.; Христианское учение о преступлении и наказании / науч. ред. К. В. Харабет, А. А. Толкаченко. – М. : Норма, 2009. – 336 с.

² На відмінності між українським і російським православ'ям звертав увагу в одному зі своїх публіцистичних творів В. О. Ключевський (див.: Ключевский В. О. О нравственности и русской культуре / В. О. Ключевский ; сост. Р. А. Киреева. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Дрофа, 2006. – С. 159). На більшу демократичність церковної громади в українському («малоруському») православ'ї вказував і інший класик історичної думки Д. І. Багалей (див.: Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер : в 2 т. – Т. I. – Репринт. изд. – Х. : б/и, 1993. – С. 319). С. І. Реснянський зазначає, що російська і українська гілки православ'я по-різному поставилися до культурних (зокрема, і правових. – Д. В.) новацій Петра І. Якщо російська церква їх не сприймала, то українське православ'я поставилось до них більш схвально (див.: Реснянский С. И. Церковно-государственная реформа Петра I. Протестантская модель или византийское преемство / С. И. Реснянский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 47), а деякі з його діячів (як у випадку Ф. Прокоповича) виступали провідниками цих новацій. Крім того, при оцінці християнської правової традиції як складової права України або Росії не слід плутати вплив християнства на правову систему або її елементи з іншими чинниками розвитку останньої. Зокрема, скоріше ментальною специфікою і політичними факторами можна пояснити симфонію держави і церкви в її російському варіанті, яка достатньо негативно позначилась не лише на формуванні правових моделей державно-церковних відносин, але і на розвитку громадянського суспільства та демократії.

що традиція (зокрема, правова традиція) сприймається як минуле, як зв'язок між минулим і сьогоденням, як правило поведінки, легітимоване досвідом минулих поколінь, як спадщина, накопичена у певній сфері, як сам процес спадкування, як особлива форма історичної свідомості тощо. У світлі такого плюралізму підходів потрібно визначитись, який із наведених підходів і якою мірою може бути застосований для дослідження християнської правової традиції.

Класичним є розуміння традиції як минулого. У такому випадку традиція зазвичай розглядається як позитивна чи негативна протилежність змінам, прогресу, новаціям. Таке ставлення до традиції є парадигмою Нового часу. Наприклад, Е. Берк закликав при вирішенні конфлікту між Британською імперією і північноамериканськими колоніями повернутися до традиційних «стародавніх чесних юридичних принципів і установ», які англійським філософом протиставлялись новим ініціативам корони у цій сфері¹. А. де Токвіль розглядав традицію (давній порядок) як опозицію змінам (революції)². Даний підхід активно використовується і сучасними дослідниками. Англійський соціолог Е. Гідденс порівнює традицію із зануренням у віковичну імлу³. Французький фахівець із соціології історії Ж. Башлер розглядає історичний процес як зміну трьох періодів: природної історії, традиційних історій і модерної історії⁴. О. Беляєва визначає традиційну мораль як першу історичну систему моралі⁵.

При цьому не можна не помітити, що подібне бачення традиції утворює смислову пастку, адже у такому випадку традиція завжди є сталою, повністю сформованою, що виключає будь-які можливості її пристосування до сьогодення. У результаті традиція, будучи минулим, «вмирає» — витісняється із соціального середовища, як тільки воно починає змінюватися. Британський історик Е. Гобсбаум, вказуючи, що традиція апелює до минулого, вимушений одночасно визнати, що характерною рисою традиції є її незмінність⁶. Однак незмінність є влас-

¹ Берк Э. Правление, политика и общество : сборник / Э. Берк ; пер. с англ.; сост. Л. Полякова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – С. 143.

² Токвиль А. де. Давний порядок і революція / А. де Токвіль ; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2000. – С. 135.

³ Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс ; пер. з англ. Н. П. Поліщук. – К. : Альтерпрес, 2004. – С. 32.

⁴ Башлер Ж. Нарис загальної історії / Ж. Башлер ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2005. – С. 89 і далі.

⁵ Беляєва Е. В. Метаморфози нравственности: динамика исторических систем нравственности / Е. В. Беляєва. – Минск : Экономпресс, 2007. – С. 118 и далее.

⁶ Див.: Винайдення традиції / за заг. ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. – 2-ге вид., випр. – К. : Ніка-Центр, 2010. – С. 14.

тивістю лише традицій низького рівня (наприклад, традиції вставання при вході судді у зал судових засідань). Натомість традиціям більш високого порядку, зокрема і християнській правовій традиції, властива здатність модифікуватися й оновлюватися. Це можна побачити і в еволюції тлумачення положень Біблії¹, і в трансформації християнської доктрини², і в перетвореннях, що відбуваються на рівні свідомості віруючих.

Крім того, ставлення до християнської правової традиції як до минулого унеможлиблює будь-яку її присутність у процесах оновлення правової системи або її елементів, хоча простий приклад зі скасуванням смертної кари у більшості західних правових систем, що мало яскраво виражене християнське забарвлення, доводить зворотне.

Традиція розуміється також і як спадщина у певній сфері. Так, М. Мірошніченко під традицією розуміє сукупність елементів соціального і культурного спадку, які передаються із покоління в покоління і зберігаються у суспільній пам'яті впродовж тривалого часу³. Аналогічно термін традиція вживається і В. Дудченко, яка у традицію правового розвитку включає усі правові вчення, сформовані в межах певного культурного або цивілізаційного простору⁴. Однак такий підхід фактично розчиняє правову традицію у правовій культурі, тоді як християнська правова традиція є складовою та чинником розвитку й інших елементів правової системи (норм права, правосвідомості, правової науки і освіти тощо), а так само і правової системи в цілому. Додамо також, що у даному випадку неправильним видається сам акцент у розумінні традиції. Традиція — це не спадщина, а сучасність і майбутнє, пов'язане складними зв'язками з накопиченою спадщиною. Правий Р. Земанд, який зазначає, що, говорячи про традицію, ми маємо на увазі не усю спадщину минулого, а лише те, що має значення

¹ На прикладі розуміння слів апостола Павла про те, що «немає влади не від Бога», можна помітити, як християнська доктрина перейшла від ідеї сакральності державної влади, до ідеї підпорядкованості правителя Божественним вимогам, адже якщо влада встановлена Богом, то володар має коритися тим приписам, які Бог висуває до людей.

² Зокрема, щоб побачити ці процеси, достатньо порівняти суспільно-політичні погляди Фоми Аквінського, серед яких було визнання і соціальної нерівності, і рабства, і релігійної нетерпимості, та ідеї провідного неотоміста Ж. Марітена, який обґрунтував з християнського боку цінність демократії і прав людини.

³ Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект / М. І. Мірошніченко. — К.: Ун-т «Україна», 2007. — С. 111.

⁴ Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія / В. В. Дудченко. — Одеса: Юрид. літ., 2006. — 304 с.

для сучасності¹. Наприклад, до християнської спадщини у праві можна віднести звичай знімати взуття при проведенні ділових переговорів і укладенні договорів² або заборону продавати рибу після початку церковної служби, яка діяла у Гамбургу в XVIII ст., однак на розвиток сучасних договірних чи торговельних відносин ці правила поведінки не впливають і тому зараз не є складовими християнської правової традиції.

Потрібно також враховувати, що ототожнення традиції зі спадщиною витісняє з традиції суб'єкта — її носія. Як зазначають К. Негус і М. Пікеринг, за такого бачення традиція матеріалізується як самоорганізоване знання, яке відбувається за спинами людей³. Проте не можна не помітити, що розвиток християнської правової традиції часто спрямовується саме носіями останньої (релігійними громадами, церквами, релігійно вмотивованими індивідами).

Більш адекватним досліджуваній нами проблематиці видається сприйняття традиції як спадкування певного соціального досвіду, втілення його у сьогодення. Так, український правник Ю. Оборотов вказує, що правова традиція відображає зв'язок часів, правове спадкування⁴. А. Вишневський, досліджуючи західну традицію канонічного права, визначає її як звучання стародавнього права Церкви на Заході⁵. Однак, попри перенесення наголосу з минулого на сучасність, за такого розуміння теж не долається сталість, консервативність традиції, оскільки проблема незмінності спадщини залишається (не можна змінити того, що вже накопичено і спадкується).

У даному підході також не враховується, що традиція може відображати більш складні зв'язки, ніж «сучасне — минуле». Наприклад, численні протести православних церков проти запровадження в Україні ідентифікаційного номер платника податків, що призвело до корегування законодавства у бік надання віруючим можливості відмовитися від присвоєння цього номера, є проявом християнської правової

¹ Цит. за: Шацкий Е. Утопия и традиция. – С. 327.

² Цей звичай відсилає нас до третьої глави Виходу (другої книги Старого Завіту): «І сказав Бог: не проходи сюди, адже місце, на якому ти стоїш, є земля свята». Коли такий ритуал вчинявся святою землею, становилась підлога помешкання, де укладався договір, чистоту помислів контрагентів ніби засвідчував Христос.

³ Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг; пер. с англ. О. В. Свинченко. – Харьков: Изд-во Гуманит. центр, 2011. – С. 183.

⁴ Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку. – С. 61.

⁵ Вишневский А. А. Каноническое право. Древняя церковь и Западная традиция / А. А. Вишневский. – М.: Ин-т философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006. – С. 10.

традиції і відображає зв'язок між правом і християнською релігією по лінії «сучасне (чинна норма права про обов'язковість присвоєння ідентифікаційного номера) — реальне або уявне минуле (сформований у попередні часи християнський погляд на людину, її гріховність, так зване «число диявола» тощо) — сучасне (несприйняття церквами і віруючими і відповідні зміни у законодавстві)».

Крім того, розуміння традиції як спадщини чи спадкування не вирішує проблеми так званих «винайдених традицій», тобто того, що суспільством віднесене до історичної спадщини і виконує роль традиції, хоча не є насправді такою спадщиною¹. Проявом такої «винайденої» християнської правової традиції може бути попередній приклад про ідентифікаційний номер. Він демонструє, як прихильниками християнської релігії здійснюється конструювання цієї традиції без достовірного зв'язку з досвідом минулого, адже наявність реальної суперечності між інститутом ідентифікаційного номера платника податків і положеннями Святого Писання чи Святого Передання є вельми сумнівною. Отже, говорячи про християнську правову традицію, ми маємо на увазі не стільки певний досвід християнства як об'єкт спадкування, скільки те, як ця спадщина усвідомлюється суб'єктами права сьогодні².

З огляду на нормативний бік права слід також згадати розуміння традиції як регулятора суспільних відносин. За такого бачення традиція становить правило поведінки переважно символічного характеру, що підтримується суспільною думкою і передається з покоління в покоління³. У даному аспекті право і традиція є різновидами соціальних норм. З урахуванням цього виразом «християнська правова традиція», за аналогією з правовим звичаєм, досить умовно можна позначити християнську традицію, перенесену у право шляхом санкціонування.

¹ Автори вже цитованої нами праці «Винайдення традиції» на матеріалі британської історії досить переконливо демонструють, як ті традиції, що у суспільній свідомості вважаються продуктом «сивої давнини», насправді сформовані у найближчому минулому й історичного не мають підґрунтя (див.: Винайдення традиції. – С. 29–31, 34 і далі).

² Схожу думку висловлює польський дослідник Є. Шацькі, на думку якого традиція – це зразки відчуттів, мислення і поведінки, що через свою дійсну або уявну належність до суспільної спадщини групи оцінюються її членами позитивно або негативно (див.: Шацкий Е. Утопия и традиция. – С. 359).

³ У такому значенні традиція межує зі звичаєм. Е. Гобсбаум пояснює відмінність між звичаєм і традицією на такому прикладі: звичай – це те, що роблять судді, а традиція – це перука, мантия та інші формальні атрибути (див.: Винайдення традиції. – С. 14). Іншими словами, якщо звичай має прикладне значення, то традиція як правило поведінки, частіше за все, має символічне смислове навантаження.

У ситуації деідеологізованості, а точніше поліідеологізованості сучасного права, таких традицій досить мало (наприклад, чорний і червоний кольори суддівських мантій, які йдуть від кольорів сутан священнослужителів — суддів церковних судів, або заручини, що у деяких європейських країнах мають правове значення, тощо)¹. Однак і тут потрібно враховувати, що коли традиція текстуально оформлюється у нормативно-правовому акті або іншому джерелі права, вона набуває характеру норми права. Говорити ж про норму-традицію у праві, очевидно, можливо лише тоді, коли у законі лише міститься посилання на неї. Зокрема, на нашу думку, такою традицією є проведення церемонії благословення Президента України після його інавгурації настоятелями церков і керівниками релігійних конфесій у Софіївському соборі Національного заповідника «Софія Київська» (п. 104 Положення про Державний Протокол і Державний Церемоніал України, затвердженого Указом Президента України від 22.08.2002 р. № 746/2002). Подібні нормативні конструкції, звичайно, входять до складу християнської правової традиції як об'єкта пізнання, однак є лише одним з елементів останньої.

Розмаїття викладених підходів також демонструє, що традиція об'єктивно не може бути осмислена лише через одне з напрацьованих у науці. Багатогранність буття права зумовлює багатомірність традицій, що діють у праві². Не є винятком і християнська правова традиція.

¹ У цьому аспекті досить цікавим видається рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання), в якому зазначається, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Залишаючи поза увагою очевидні логічні проблеми наведеного положення (право міститься в моралі), зазначимо, що, можливо, Конституційний Суд мав на увазі саме такі традиції, які через суспільне схвалення і подальше санкціонування з боку держави набули характеру форми права. З урахуванням цього думка О. Стовби про неможливість існування загальнообов'язкових традицій, оскільки це веде до ідеологічної монополії, видається недостатньо обґрунтованою, хоча сфера дії подібних традицій, звичайно, є дуже обмеженою (див.: Стовба А. С. Правовая ситуация как исток бытия права / А. С. Стовба. – Х.: ФО-П Лисяк Л. С., 2006. – С. 106).

² Цей момент відчувається і в літературі. Наприклад, Ю. Лобода під поняттям «правова традиція народу» розуміє і закономірності розвитку правової сфери суспільства, й ідею, принцип і тенденцію правової складової соціальної організації (наведені підходи, хоча і є близькими за значенням, однак не синонімічні), і як нормативно осмислений життєвий досвід поколінь (див.: Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. – Львів: Світ, 2009. – С. 87–88).

Наведені вище міркування дають можливість сформулювати поняття християнської правової традиції. На нашу думку, християнська правова традиція — це особливості буття правової системи, зумовлені християнською релігією в її історичному розвитку, а так само і специфіка пізнання та відтворення правової системи чи її елементів у контексті розуміння християнства суб'єктами права.

Такий підхід до християнської правової традиції відображає декілька важливих моментів її сутності.

По-перше, християнська правова традиція є динамічним явищем¹, що не може досліджуватися через протиставлення «традиція — інновація». Її існування як складової західного права не слід уявляти як поступове «згасання», зникнення колись сформованого під впливом християнства правового досвіду. Дана традиція є «живою», вона розвивається і змінюється із розвитком самої християнської релігії, людини, суспільства, права і держави тощо.

По-друге, наведене поняття християнської правової традиції дозволяє побачити неоднозначність впливу християнства на право, а так само і можливу невідповідність сприйняття цього впливу носіями традиції (суб'єктами права) реальному історичному досвіду. Згадана неоднозначність часто змушує відокремлювати ідеологічний компонент християнської правової традиції (наприклад, ідей богоподібності людини, спокути, свободи її волі, рівності людей у служінні Богу) від практики діяльності християнських церков, історичний досвід яких знає і виправдання рабства, і погодження із суспільною нерівністю, і освячення релігійних війн.

У свою чергу невідповідності у сприйнятті християнської правової традиції мають об'єктивний характер і зумовлені тим, що традиції завжди несуть на собі відбиток історичного часу як у тому, що вони привносять з минулого, так і у тому, як вони сприймаються сьогодні². Можна пригадати, наприклад, що Реформація, яка визнається кроком до секуляризації і ствердження релігійної свободи, для її сучасників фактично вилася у збільшення релігійної нетерпимості між католиками і протестантами. При цьому і події XVI ст., і їх трансформоване розуміння у XXI ст. є проявами християнської правової традиції, що демонструють зазначену невідповідність³.

¹ Це, до речі, виправдано і з точки зору сенсу слова «традиція» (від лат. *traditio*) – передавання, процес переходу чогось.

² Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности. – С. 210.

³ Саме тому християнська правова традиція, як вже зазначалося, демонструє взаємодію правової системи і християнства не лише по лінії «сьогодення – минуле», але й по лінії «сьогодення – минуле – сьогодення», що відображає зв'язок сучасного права із сучасною християнською правовою традицією.

Потрібно також враховувати, що, як вже зазначалося, християнська правова традиція може мати характер винайденої. Окрім наведених вище прикладів, можна пригадати укорінену в сьогоднішній західно-християнській традиції думку про зв'язок християнства з демократією. Не заперечуючи цей зв'язок, зазначимо, що закладена у християнстві, як і будь-якій авраамістичній релігії, ідея єдиногобожжя як образу трансцендентної влади, необхідно тягне за собою достатньо авторитарну модель влади і у цьому світі, а узгодження концепцій народовладдя і плюралізму з християнською доктриною є продуктом ХХ ст., тобто винайденою традицією¹.

По-третє, християнська правова традиція є явищем, яке відображає певний аспект буття правової системи, детермінованого різними складовими християнської релігії. Отже, дослідження цієї традиції зумовлює вивчення не лише християнського бачення права і держави, а осмислення того, як це вчення, а так само і діяльність церков чи релігійних громад позначилися на розвитку західного права.

По-четверте, запропоноване визначення християнської правової традиції має на меті охопити різні аспекти існування права: як нормативного регулятора (з цього боку християнська правова традиція є особливою буття правової системи, зумовленою християнською релігією), а також як форми індивідуальної і суспільної свідомості та способу духовного виробництва (з цього боку християнська правова традиція становить специфіку пізнання та відтворення правової системи чи її елементів у контексті розуміння християнства суб'єктами права).

І нарешті по-п'яте, християнська правова традиція є однією з традицій, що діють у праві західних країн. Особливості буття означених правових систем визначаються також й іншими традиціями (зокрема, римського права у приватній сфері, грецької філософії у сфері публіч-

¹ Найвідоміший консерватор Нового часу Ж. де Местр, напевно, був би дуже здивований, якщо б побачив спроби обґрунтувати зв'язок християнства і демократичного устрою. Сам же де Местр вважав, що християнській релігії найбільш відповідає монархічна влада (див.: Местр Ж. де. Четыре неизданные главы о России. Письма русскому дворянину об испанской инквизиции / Ж. де Местр ; пер. с фр. А. П. Шурбелева. – СПб. : Владимир Даль, 2007. – С. 63 и далее). Наведену думку не слід сприймати, як спробу заперечити значення християнства для формування сучасних західних демократій. Однак цей вплив здебільшого перебуває у площині практики діяльності церкви і релігійних громад. На рівні ж догми і доктрини християнство скоріше вплинуло на розвиток уявлень, що у майбутньому ствердили демократію (індивідуалізм, свобода, громадянське суспільство, права людини, поділ влади), ніж безпосередньо на саму концепцію здійснення влади народом.

ного права), а також культурними, історичними, економічними, політичними чинниками.

Підсумовуючи викладене, зауважимо також, що сформульоване поняття християнської правової традиції дозволяє порушити питання про її структуру, функціональне призначення, історичний розвиток, сучасний стан. Усе це може бути предметом подальших наукових досліджень.

Вовк Д. Христианская правовая традиция: подходы к пониманию

Статья посвящена рассмотрению христианской правовой традиции как объекта правовых исследований. Обозначаются проблемы и подходы к пониманию данной традиции. Формулируется ряд ключевых аспектов ее сущности.

Ключевые слова: западная цивилизация, христианство, право, традиция, правовая система.

Vovk D. Christian Legal Tradition: Approaches to Understanding

The author reviews Christian legal tradition as an object of legal studies. Key problems and approaches to understanding of this tradition are denoted. Basic aspects of its essence are defined.

Keywords: western civilization, Christianity, law, tradition, legal system.